

BOEKBESPREKINGEN

Gert Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoking van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam: SUA, 1987; ISBN 90-6222-151-3) 288 p., f 35,00.

Het uitgangspunt voor deze studie van de cultureel-antropoloog Hekma vormt de constatering dat in het Europa van de 19e eeuw de sinds mensenheugenis bestaande 'verkeerde liefhebberij' voor het eerst als typisch en exclusief voor individuen met bijzondere psychologische en fysiologische kenmerken werd gezien. De auteur omschrijft deze verbinding van homoseksueel gedrag met bepaalde individuen als "de constructie van de homoseksueel." Zijn stelling luidt dat het vooral de psychiaters waren, die vanaf omstreeks 1870 de basis voor deze constructie legden.

Een groot deel van het boek handelt niet over de wijze waarop deze constructie in Nederland concreet tot stand kwam, maar over het in de voorafgaande honderd jaar gevormde maatschappelijk "raamwerk, waarbinnen de aanmaak van de homoseksualiteit gestalte kreeg." Hekma gaat in op enkele denkbeelden uit de periode van de Verlichting, die een zekere liberalisering van de zedelijkheidswetgeving tot gevolg hadden, maar ook tot een strenger preventief toezicht op sociaal ongewenst gedrag leidden. Ruime aandacht besteedt de auteur aan de opkomst van de openbare hygiëne, waartoe in die dagen ook de preventie van geslachtsziekten en het toezicht op de prostitutie werden gerekend. Vooral de discussie over de prostitutie na 1870 is volgens Hekma van groot belang geweest voor de ontwikkeling van een publieke moraal die zich uiteindelijk tegen de homoseksualiteit keerde. De nederlaag in de jaren tachtig van de liberale hygiënisten, die een reglementering van de prostitutie als noodzakelijk kwaad voorstonden, noemt Hekma wat dit betreft een keerpunt. Sindsdien trad een verdere verpreutsing van de publieke moraal in en werd elke vorm van buitenechtelijk seksueel verkeer moreel en medisch voor schadelijk gehouden. Tekenend daarvoor was, aldus Hekma, de aanzienlijk strengere zedelijkheidswetgeving in 1886 en het hardere vervolgingsbeleid van homoseksuelen door politie en justitie.

Toch was tot dan toe de bemoeienis van medici met het fenomeen homoseksualiteit gering. Een homoseksuele handeling werd in de medische persoonlijkheidsleer slechts als één van de vele symptomen van een ongezonde en immorele leefstijl beschouwd. Pas in de jaren zeventig tekenden zich in Nederland medisch-wetenschappelijke opvattingen af, die volgens Hekma op een bijzondere wijze het 'zedelijkheidsoffensief' in die jaren weerspiegelden. Nederlandse psychiaters ontwikkelden toen denkbeelden, waarmee zij allerlei ongewenst sociaal gedrag wilden verklaren. De

basis voor deze denkbeelden werd gelegd in Frankrijk en Duitsland, waar al sinds de jaren vijftig druk werd gespeculeerd over de biologische oorzaken van 'seksuele afwijkingen'. De biologisch-deterministische theorieën hierover bereikten een hoogtepunt met het boek *Psychopathia sexualis* van de Duitse psychiater R. von Krafft-Ebing uit 1886.

In het hoofdstuk over de Nederlandse psychiatrie laat Hekma een aantal sterk Duits georiënteerde psychiaters, zoals J.N. Ramaer, N.B. Donkersloot, L.T. Pompe en G. Jelgersma, de revue passeren. Zij verwerkten elk op hun eigen wijze de in het buitenland ontwikkelde theorieën. De auteur slaagt er maar ten dele in de discussie in Nederland geordend te presenteren. Gezien de in Nederland heersende spraakverwarring over zaken als geslachtsdrift, perversies en homoseksualiteit, was dit misschien ook moeilijk te realiseren, maar iets meer diepgang had hier geen kwaad gekund. Hekma maakt wel duidelijk dat ook in Nederland de zogenaamde 'insania moralis' primair als een symptoom van constitutionele afwijkingen, die een bepaald individu psychologisch en fysiologisch karakteriseerden, werd gezien. Tegen het eind van de 19e eeuw beschouwde men ook in ons land afwijkend seksueel gedrag als een zelfstandig ziektebeeld. In dit verband deed in 1892 het begrip homoseksueel in Nederland zijn intrede.

Voor Hekma is dit een beslissend moment in de "uitdoking van de homoseksueel." Na 1890 laat hij een nieuwe periode aanbreken, waarin de nieuwe inzichten over de homoseksueel via populaire geschriftjes en politieke discussies gemeengoed werden. Hij schetst de opvattingen van artsen als A. Aletrino en L.S.A.M. von Römer die de nieuwe homoseksuele identiteit gebruikten om te pleiten voor gelijkberechtiging en medeleven, en van politici als A. Kuyper en E.H.R. Regout die de pleidooien voor emancipatie van homoseksuelen aangrepen om strengere zedenwetten voor te stellen. Overigens wordt dit laatste naar mijn mening wel erg magertjes beschreven. Daardoor suggereert Hekma meer dan dat hij werkelijk aantoonde, dat 'conservatieve groeperingen' gebruik maakten van de in de psychiatrie ontwikkelde homoseksuele identiteit. De strafbaarstelling van 'homoseksuele ontucht' met minderjarigen in 1911 verschijnt daardoor als een wat al te vanzelfsprekende consequentie van het werk der psychiaters. Hekma is geïnspireerd door de theorieën van Foucault. Uitgaande van diens boeiende analyses heeft hij aannemelijk weten te maken, dat de geneeskunde na 1870 een rol heeft gespeeld in de thematisering van de homoseksualiteit. Maar de conclusie dat de beeldvorming van de homoseksualiteit, op grond waarvan justitiële vervolging mogelijk werd, ook volledig aan de psychiatrie kan worden toegeschreven, lijkt me wat voorbarig. Op basis van het bijeengebrachte materiaal kan namelijk evengoed worden volgehouden dat juristen of confessionele groeperingen sterk hebben bijgedragen aan de gedachte dat alleen psychisch en moreel ontspoorde mensen tot

homoseksueel gedrag in staat waren. Ik krijg uit de gebeurtenissen voorafgaand aan de zedenwetten zelfs een beetje de indruk dat de medische doctrines juist een ondergeschikte rol hebben gespeeld.

Medici hadden dan wel een wetenschappelijke reputatie op het gebied van de homoseksualiteit, maar de vraag of homoseksualiteit daarmee ook als een medische reputatie moet worden gezien, blijft vooralsnog onvoldoende beantwoord. Een vervolg op de sympathieke en op vele punten verdienstelijke studie van Hekma lijkt mij daarom gerechtvaardigd.

E.S. Houwaart.

Gerard de Vries, *De ontwikkeling van wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1984; 2e druk 1985; ISBN 90-01-92364-x) 165 p., ill., f 34,75.

U bent geïnteresseerd in wetenschapsgeschiedenis en u wilt meer weten over zaken als falsificatie, paradigma's en rationele reconstructies, welke van de talrijke nederlandstalige inleidingen in de wetenschapsfilosofie zou u dan kunnen lezen? Het boek van De Vries zal voor velen een verstandige keus blijken te zijn, omdat het een van de beste is en bovendien — voor zover dat mogelijk is in een algemene inleiding — aansluit bij uw speciale interesse.

De Vries verwerkt de geschiedenis van de wetenschap op een systematische wijze in zijn eerste hoofdstuk. Daar laat hij zien hoe vele problemen van de 20e-eeuwse wetenschapsfilosofie voortkomen uit de historische ontwikkeling van de natuurwetenschap en de sociale wetenschappen. In dit kader behandelt hij het logisch empirisme van de Wiener Kreis. In de twee volgende hoofdstukken bespreekt hij uitvoerig het werk van Popper, Kuhn en Lakatos, dat hij beschouwt als "de kern van de huidige wetenschapsfilosofie." Het vierde en laatste hoofdstuk is gewijd aan de maatschappelijke en wetenschapsfilosofische problemen van de hedendaagse, grootschalige en technologisch georiënteerde natuurwetenschap en aan de rol van de sociale wetenschappen in het maatschappelijk leven. Hier komen kort Feyerabend en de Starnbergers ter sprake.

Het boek is in een nauwkeurige en heldere stijl geschreven, wat misschien verwacht mag worden van iemand die ooit als wiskundig ingenieur werd opgeleid. De sterkte van De Vries ligt in het precies aangeven wat de probleemstellingen van de verschillende filosofen zijn en hoe deze op elkaar en op ontwikkelingen in de wetenschap aansluiten. Hij laat zich daarbij zelden verleiden tot een ongenueanceerde of te eenvoudige voorstelling van zaken. Dit geldt ook voor zijn beknopte weergave van de Wetenschappelijke Revolutie in de 17e eeuw en de overgang van klassieke naar moderne fysica rond 1900. Het is hem daarom vergeven dat hij de 18e en 19e eeuw te monolithisch als newtoniaans kenschetst.

Er zijn echter ook enkele meer serieuze bezwaren tegen het boek aan te voeren. In de eerste plaats lijkt het niveau me te hoog voor een eerste kennismaking. Dat is niet alleen de prijs die De Vries moet betalen voor zijn prijzenswaardige precisie, maar komt ook voort uit het feit dat hij teveel filosofische voorkennis veronderstelt. Zo introduceert hij termen als ontologisch, metafysisch en Ding-an-sich zonder ze uit te leggen.

In de tweede plaats wordt te gemakkelijk verondersteld dat de lezer al beseft dat er vele haken en ogen zitten aan zijn ongereflecteerde en weinig gearticuleerde noties over wetenschap en de daarbij gebruikte begrippen (zoals experiment, theorie, model; oorzaak, werkelijkheid, waarheid). Als ik het goed zie, gebruikt De Vries de wetenschapshistorische invalshoek van het eerste hoofdstuk mede om enkele van deze noties en begrippen aan te scherpen en te problematiseren. Voor mij is het de vraag of die methode, zoals die hier wordt toegepast, zijn doel bereikt. De lezer voor wie het begrip wetenschap nog geen probleem is, kan waarschijnlijk beter op een meer directe manier aan het twijfelen worden gebracht.

In de derde plaats komen bepaalde problemen die speciaal de wetenschapshistoricus interesseren niet of op een onbevredigende manier aan de orde. Dat geldt bijvoorbeeld voor de weergave die De Vries geeft van de discussies over causaliteit die volgens hem voortkwamen uit de ontwikkeling van de quantummechanica. We horen niet dat deze problemen reeds voor de 20e eeuw door filosofen en wetenschappers werden besproken en bovendien behandelt hij uitsluitend Poppers vervanging van 'het' causaliteitsprincipe, zonder uit te leggen wat hij vervangt. Terzijde zij opgemerkt dat de moderne wetenschapsfilosofie lang niet altijd het meest geschikt is om de handelingen en ideeën van wetenschappers in het verleden beter te begrijpen. Voor dat doel is een geschiedenis van de wetenschapsfilosofie, met aandacht voor figuren als Aristoteles, Bacon, Hume, Whewell en Maxwell, minstens even relevant.

Het laatste bezwaar doet natuurlijk geen recht aan de doelstelling van De Vries: het geven van een inleiding in de moderne wetenschapsfilosofie voor een algemeen publiek en niet speciaal voor geïnteresseerden in de geschiedenis van de wetenschap. Maar ook als we het boek op zijn eigen pretenties beoordelen, blijft het oordeel afhankelijk van de lezer die het ter hand neemt. Wie het begrip wetenschap reeds problematisch vindt, enige filosofische kennis heeft en her en der de klok van de moderne wetenschapsfilosofie heeft horen luiden, zal in het boek een uitstekende beschrijving van de klepel vinden. Wie er echter nog van overtuigd dient te worden dat er filosofische problemen kleven aan de wetenschap, zal er beter aan doen eerst een ander boek te lezen.

C. Hakfoort

J. Heniger, *Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus. A Contribution to the history of Dutch colonial botany.* (Rotterdam enz.: Balkema, 1986, ISBN 90-61-91681-x) xvi + 295 p., ill., f 159,00.

Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein is onder de leidende dienaren van de Verenigde Oostindische Compagnie in de 17e eeuw een van de boeiendste personen. Hij dankt zijn grootste en blijvende roem aan de onder zijn leiding begonnen en uitgevoerde beschrijving van de planten van Malabar, het huidige Kerala in het zuid-westen van India. Als militair was hij betrokken bij de verdrijving van de Portugezen uit het gebied en later als Commandeur (1670-1677) was hij er de hoogste gezagsdrager namens de Compagnie. De in Nederland gedrukte *Hortus Malabaricus* vormt met zijn twaalf delen een monument voor zijn inspanningen en liefde voor de Malabaarse plantenwereld. De totstandkoming van dit werk was nauw met de Compagnie verbonden. Niet alleen in de zin dat de impulsen voor een onderzoek naar medicinale planten door de Compagnie werden geven, maar ook omdat Van Reede dankzij zijn positie binnen de Compagnie in staat was mensen en middelen te mobiliseren voor de uitvoering van een veel groter werk. Als commandeur van Malabar wist van Reede een groep Nederlandse, Europese en Aziatische meewerkers om zich heen te verzamelen die de planten bijeenbrachten, determineerden, beschreven en tekenden. Verschillende vorsten van Malabar lieten hem planten brengen. Teruggekeerd in Europa wist hij verschillende geleerden en botanici bij de uitgave van het werk te betrekken, dat tussen 1678 en 1693 is verschenen. Hoewel Van Reede als gezagsdrager de nodige brieven en documenten heeft nagelaten tast men voor het overige vaak in het duister.

De biohistoricus Heniger stelde zich in deze fraaie en goed verzorgde dissertatie een driedelig doel. Een biografie van Van Reede als dienaar van de Compagnie en als organisator van de koloniale botanie; een analyse van het ontstaan van de *Hortus Malabaricus*, en een overzicht van de wijze waarop dit boek is verwerkt in de 17e- en 18e-eeuwse botanische literatuur. De biografische schets biedt ondanks de afwezigheid van informatie over de jeugdjaren van de hoofdpersoon, veel interessants. De patronage door de machtige Rijklof van Goens en later door de Amsterdamse regent Huydecooper van Maarsseveen, die met veel beschermelingen in Azië in het boek voorkomt, geeft inzicht in een vaak onderbelicht element van de Compagniesgeschiedenis. Van Reede's verblijf in Malabar roept allerlei vragen op. De aanwezigheid van een aantal goede tekenaars, latinisten en andere taalkundigen onder het lagere personeel lijken de veelvuldige klachten die men over het slechte gehalte ervan tegenkomt, te logenstraffen. Of was dit toevallig en uitzonderlijk? Deze vraag heeft eveneens te maken

met de postuur van Van reede. Opmerkelijk is namelijk dat juist in deze periode, de tweede helft van de 17e eeuw, een aantal bijzondere Compagniesdienaren nagenoeg tegelijkertijd heeft gediend. Rijklof van Goens sr, de beschermer met wie Van Reede later overhoop zou liggen, Cornelis Speelman, Isaac de Saint Martin, Robertus Padtbrugge, en Simon van der Stel waren niet alleen belangrijke ambtenaren maar toonden ook grote belangstelling voor het land en volk dat zij bestuurden. In dit opzicht lijkt de stelling dat de eerste fase van het kolonialisme na de verovering die van de verkenning is, op zijn plaats. Van Goens en Speelman schreven een aantal belangrijke memories, de anderen verzamelden Aziatische handschriften en planten en hielden zich bezig met de (sub)tropische landbouw. Ik krijg uit Henigers werk de indruk dat wat Van Reede althans van sommigen van bovengenoemden scheidt, zijn seigneuriale herkomst is. Herhaaldelijk keren bepaalde trekken terug. Bouwwoede: als commandeur van Malabar en als inspecteur van de westerkwartieren bouwde Van Reede tuinhuizen en versterkte hij forten zonder veel aandacht voor 's Compagnies schatkist. Zijn statusgevoel blijkt overduidelijk uit de entourage en het gevolg waarmee hij zich inscheepte als inspecteur. Het mecenaat past hierbij uitstekend. Een vergelijking met Johan Maurits de Braziliaan zou interessant kunnen zijn voor het onderkennen van overeenkomstige trekken in hun optreden. Beiden toonden zich jegens andersdenkenden uiterst verdraagzaam. Van Reede maakte uitvoerig gebruik van het werk van de carmeliet Mattheus van Sint Jozef en had een goede verstandhouding met Brahmaanse priesters en andere Indiërs. Beider verdraagzaamheid riep weerstand op evenals hun bouwactiviteit. Beiden tenslotte bleven ongehuwd en — misschien gaat hier de interpretatie wel wat ver — zochten op andere wijze hun naam te laten voortleven.

Dezelfde uitvoerige zorgvuldigheid waarmee het materiaal voor de biografie is verzameld is toegepast bij de analyse van het werk voor de *Hortus Malabaricus*. Aan de hand van de uitgave toont Heniger de ontwikkeling van de botanie in het algemeen en de toepassing ervan bij de koloniale botanie. Ook hier een snelle ontwikkeling die mogelijk werd gemaakt door het overzenden van tropisch materiaal, de introductie van botanische tuinen en verwarmde kassen. Tussen de beginjaren dat Van Reede voor het eerst naar het oosten voer in 1656 en zijn overlijden maakte de botanie niet alleen grote vorderingen maar werden ook de tuinen in Nederland en aan De Kaap uitgebreid en veel méér dan de aanvankelijk beoogde kweekplaatsen voor medische kruiden. Het derde deel van het boek bevat een geannoteerde lijst van de in de *Hortus Malabaricus* beschreven planten en de verwerking ervan in latere botanische literatuur. De brede opzet van het werk maakt dit boek tot een belangrijke bijdrage op meerdere terreinen van de geschiedenis.